

O'ZBEKISTONDA DIN VA DAVLAT MUNOSABATLARINING HUQUQIY ASOSLARI**X.U. Samatov**

Ilmiy rahbar.

Tojiboyev Dilshodbek

Toshkent Axborot Texnologiyalari Universiteti

Samarqand filiali Kompyuter injiniring fakulteti DI 24-07 guruhi talabasi.

Telefon raqam: +998930632685

Elektron pochta manzili: dilshodbektojiboyev757@gmail.com<https://doi.org/10.5281/zenodo.15379586>

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasida din va davlat munosabatlarining huquqiy asoslari chuqur yoritilgan. Mavzu doirasida din va davlat o'rtasidagi munosabatlarning nazariy konsepsiyalari, mustaqillikdan keyingi yillarda olib borilgan diniy siyosat, asosiy qonunchilik hujjatlari, diniy tashkilotlarning maqomi va huquqlari, shuningdek, diniy ekstremizmga qarshi kurashning huquqiy mexanizmlari atroflicha tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada O'zbekistonda diniy bag'rikenglikni ta'minlash, konfessiyalararo muloqotni rivojlantirish va din sohasidagi zamonaviy muammolarni hal etish yo'llari haqida fikr yuritiladi. O'zbekistonning xalqaro huquqiy majburiyatlari va ularning milliy qonunchilikka ta'siri ham ko'rib chiqilgan. Maqola yakunida mavjud muammolarga yechim sifatida taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Din, davlat, huquqiy asoslar, vijdon erkinligi, diniy tashkilot, Konstitutsiya, O'zbekiston, ekstremizm, bag'rikenglik, xalqaro huquq, diniy siyosat, konfessiyalararo muloqot.

Mavzuning dolzarbligi

Bugungi kunda dunyo miqyosida din va davlat o'rtasidagi munosabatlar murakkab, ko'p qatlamli va muhim ijtimoiy-siyosiy masalalardan biri hisoblanadi. Xususan, diniy erkinlik, vijdon erkinligi va diniy tashkilotlarning huquqiy maqomi har bir demokratik jamiyatning tamal prinsiplaridan biri sifatida qaraladi. O'zbekiston mustaqillikka erishgach, diniy sohada tub o'zgarishlar sodir bo'ldi. Jumladan, fuqarolarning diniy e'tiqod erkinligini ta'minlash, diniy tashkilotlarning huquqiy maqomini belgilash va davlat-din munosabatlarini huquqiy asosda tartibga solish yo'lida qator muhim huquqiy hujjatlar qabul qilindi.

Mamlakatda tinchlik va ijtimoiy barqarorlikni saqlash, ekstremistik va radikal g'oyalarning oldini olish, shu bilan birga, har bir fuqaroning e'tiqod erkinligini himoya qilish — davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Shu sababli, O'zbekistonda din va davlat munosabatlarining huquqiy asoslarini o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham dolzarb bo'lib qolmoqda.

O'zbekistonda diniy erkinlikning tarixiy ildizlari

O'zbekiston hududida din bilan bog'liq munosabatlar qadimiy tarixga ega. Islom dini O'zbekiston hududga VIII asrda kirib kelgan va o'sha davrdan boshlab jamiyat hayotining muhim tarkibiy qismiga aylangan. Movarounnahr, Xorazm va Farg'ona vodiysi kabi mintaqalarda yirik diniy va ilmiy markazlar shakllangan. Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Imom Moturidiy singari buyuk allomalar islom tafakkuri rivojiga katta hissa qo'shgan. Shu bilan birga, boshqa dinlar — nasroniylik, yahudiylik, buddaviylik kabi e'tiqodlar ham bu hududda ma'lum darajada mavjud bo'lgan.

Sovet davrida esa diniy erkinliklar cheklangan, diniy tashkilotlar faoliyati qat'iy nazoratga olingan edi.

1991-yilda mustaqillikka erishilgach, diniy erkinlik masalasi qayta ko'rib chiqildi va O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi orqali vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar faoliyatiga oid huquqiy asoslar belgilab qo'yildi.

Maqolaning maqsadi va vazifalari

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi — O'zbekiston Respublikasida din va davlat munosabatlarining shakllanishi, rivojlanishi va huquqiy jihatdan tartibga solinishini tahlil qilish, mavjud qonun hujjatlarini o'rganish hamda amaldagi siyosiy-huquqiy jarayonlarni yoritishdan iborat.

Maqolaning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- O'zbekiston Konstitutsiyasi va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar asosida din va davlat munosabatlarini tahlil qilish;
- Diniy tashkilotlarning huquqiy maqomi va ularning faoliyat yuritish tartibini yoritish;
- Diniy erkinlik va inson huquqlari o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatish;
- Diniy ekstremizmga qarshi kurash doirasida mavjud huquqiy choralarni tahlil qilish;
- Din va davlat munosabatlarining istiqboldagi yo'nalishlari yuzasidan takliflar ishlab chiqish.

Din va davlat munosabatlarining nazariy asoslari

Din tushunchasi va uning jamiyatdagi o'rni

Din — bu insonning ma'naviy-axloqiy hayotida muhim o'rin egallovchi ijtimoiy hodisa bo'lib, u oliy kuch, yaratuvchi mavjudot yoki ilohiy kuchga ishonchga asoslangan e'tiqod tizimini anglatadi. Din odatda muayyan urf-odatlar, ibodatlar, axloqiy qoidalar va diniy marosimlar bilan chambarchas bog'liq bo'ladi.

Jamiyatda din quyidagi vazifalarni bajaradi:

- **Ma'naviy-axloqiy vazifa:** insonni ezgulik, halollik, sabr, bag'rikenglik kabi qadriyatlar asosida tarbiyalaydi.
- **Jamiyatni birlashtiruvchi rol:** diniy e'tiqod jamiyatda o'zaro ishonch, birlik va ijtimoiy birdamlikni shakllantiradi.
- **Madaniy merosning tarkibiy qismi:** diniy e'tiqod, marosim va qadriyatlar milliy madaniyat va tarix bilan uzviy bog'langan.

Davlat va uning dunyoviy tabiati

Davlat — bu fuqarolar ustidan suveren hokimiyatga ega bo'lgan siyosiy-huquqiy institutdir. O'zbekiston Respublikasi **dunyoviy davlat** deb e'tirof etiladi. Bu esa davlat va din o'rtasidagi aloqalarda quyidagi tamoyillarni bildiradi:

- **Davlat hech bir dinni rasmiy din sifatida tan olmaydi;**
- **Din davlatdan ajratilgan;**
- **Fuqarolar e'tiqod erkinligiga ega;**
- **Davlat diniy tashkilotlarga aralashmaydi, biroq ularning qonuniy faoliyatini nazorat qiladi.**

Din va davlat o'rtasidagi munosabatlar modellari

Dunyo tajribasida din va davlat munosabatlari turlicha shakllanadi. Ular quyidagicha tasniflanadi:

1. **Teokratik model:** Dinda davlat bilan to'liq birlashgan holat. Masalan, Vatikan, Eron.
2. **Diniy davlat modeli:** Davlatning rasmiy dini mavjud. Masalan, Saudiya Arabistoni.
3. **Dunyoviy model:** Din va davlat ajratilgan. Masalan, Fransiya, O'zbekiston.

4. **Neytral model:** Davlat barcha dinlarga nisbatan neytral munosabatda bo'ladi, lekin diniy qadriyatlarga asoslanishi mumkin. Masalan, AQSh.

O'zbekiston Respublikasi ushbu tasnifda **dunyoviy davlat** modeli doirasida faoliyat yuritadi.

Huquqiy davlat va vijdon erkinligi

Huquqiy davlatda insonning asosiy huquqlari, xususan, **vijdon va e'tiqod erkinligi** muhim konstitutsiyaviy huquq sifatida qaraladi. Bu erkinlik:

- Har bir insonning diniy yoki dunyoviy qarashlarga ega bo'lish huquqini anglatadi;
- Inson istagan dinni tanlash yoki hech bir dinni tanlamaslik erkinligiga ega bo'ladi;
- Diniy marosimlarni amalga oshirish, diniy ta'lim olish huquqlarini o'z ichiga oladi.

Vijdon erkinligi — bu insonning ichki e'tiqodiga tajovuz qilmaslik va uning diniy qarashlarini hurmat qilish degani. Bu prinsip demokratik jamiyatda fundamental qadriyat hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va dinning huquqiy maqomi

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida diniy erkinlik

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi — mamlakatning asosiy qonuni bo'lib, unda fuqarolarning diniy erkinliklari va e'tiqod huquqlari kafolatlangan. Konstitutsiyaning bir nechta moddalarida din va davlat munosabatlariga oid muhim tamoyillar aks ettirilgan:

• **18-modda:** Barcha fuqarolar jinsidan, irqi, millati, dini, tilidan qat'i nazar teng huquqlarga egadirlar.

• **31-modda:** Har bir shaxs vijdon erkinligiga ega. Har kim istalgan diniy e'tiqodga ega bo'lish yoki unga rioya qilmaslik huquqiga ega.

• **61-modda:** Din davlatdan ajratilgan. Davlat diniy tashkilotlarning faoliyatiga aralashmaydi. Diniy tashkilotlar qonun oldida tengdir.

Bu moddalar orqali davlatning dunyoviyligi va fuqarolarning diniy e'tiqoddagi erkinliklari aniq belgilab berilgan.

Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risidagi qonun

1998-yil 1-mayda qabul qilingan "**Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida**"gi **Qonun** diniy faoliyat va diniy tashkilotlar huquqiy maqomini belgilovchi asosiy normativ-huquqiy hujjat hisoblanadi. Ushbu qonunda quyidagilar belgilab berilgan:

- Fuqarolarning e'tiqod erkinligini ta'minlash va diniy zo'ravonlikning oldini olish;
- Diniy tashkilotlarning ro'yxatdan o'tish tartibi va faoliyat yuritish qoidalari;
- Diniy ta'lim muassasalari, marosimlar, ibodat joylarining faoliyati;
- Chet el diniy tashkilotlari va ularning O'zbekistondagi faoliyati;
- Diniy adabiyotlar va ommaviy tadbirlar ustidan nazorat.

Bu qonun 2021-yilda yangi tahrirda qabul qilinib, xalqaro me'yorlarga yaqinlashtirildi. Jumladan, diniy tashkilotlarni ro'yxatdan o'tkazish soddalashtirildi, diniy adabiyotlarni import qilish tartibi yengillashtirildi.

O'zbekistonning xalqaro majburiyatlari

O'zbekiston Respublikasi bir qator xalqaro tashkilotlarning a'zosi sifatida inson huquqlari, jumladan, diniy erkinlik sohasidagi majburiyatlarni o'z zimmasiga olgan. Xususan:

- **BMT Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi** (1948)
- **Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt** (1966)
- **YEXHT (YeXHT)ning Istanbul hujjati** (1999)

Ushbu hujjatlar asosida har bir shaxsning e'tiqod erkinligi, o'z diniy qarashlarini erkin ifoda etish, diniy marosimlarni ado etish huquqlari himoya qilinadi.

Konstitutsiyaviy sudning roli

O'zbekiston Respublikasi **Konstitutsiyaviy sudi** — konstitutsiyaviy qonunlar ijrosini ta'minlovchi muhim organlardan biri hisoblanadi. Ushbu sud diniy tashkilotlar faoliyatida Konstitutsiyaga zid holatlarni aniqlash va talqin qilish vakolatiga ega. Misol uchun:

- Diniy ekstremizmni niqob ostida faoliyat yuritayotgan guruhlarini aniqlash;
- Diniy tashkilotlarning Konstitutsiyaga zid bo'lgan faoliyatini to'xtatish;
- Vijdon erkinligi bilan bog'liq nizolarni konstitutsiyaviy asosda hal qilish.

Diniy tashkilotlarning huquqiy maqomi va faoliyati

Diniy tashkilot tushunchasi va uning turlari

O'zbekiston Respublikasining "Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida"gi Qonuniga ko'ra, **diniy tashkilot** — bu fuqarolarning diniy e'tiqodini ifoda etish va tarqatish, ibodat qilish, diniy ta'lim berish, marosimlar o'tkazish, diniy adabiyotlar tayyorlash va tarqatish maqsadida tuzilgan jamoat birlashmasidir.

Diniy tashkilotlarning asosiy turlari quyidagilar:

- **Masjidlar** — islom dini asosida faoliyat yurituvchi ibodat maskanlari.
- **Cherkovlar** — nasroniy diniga oid diniy jamoalar.
- **Sinagogalar** — yahudiy diniga oid ibodat joylari.
- **Diniy ta'lim muassasalari** — madrasalar, seminariyalar, diniy institutlar.
- **Vaqf jamg'armalari** — diniy va xayriya maqsadlarida tuzilgan fondlar.

Har bir diniy tashkilot o'z dini asosida faoliyat yuritadi, biroq ularning faoliyati qonun bilan qat'iy tartibga solinadi.

Ro'yxatdan o'tish tartibi

Diniy tashkilotlar O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi yoki hududiy adliya boshqarmalari tomonidan ro'yxatdan o'tkaziladi. Ro'yxatdan o'tmagan diniy tashkilotlar faoliyat yurita olmaydi.

Ro'yxatdan o'tish uchun quyidagilar talab qilinadi:

- Tashkilot nizomi;
- Tashabbuskorlar ro'yxati (kamida 50 nafar fuqaro);
- Yig'ilish bayonnomasi;
- Diniy tashkilot manzili va moliyaviy manbalari haqida ma'lumot;
- Diniy faoliyat rejasi.

Ro'yxatdan o'tgandan so'ng, diniy tashkilot huquqiy shaxs maqomiga ega bo'ladi va o'z faoliyatini qonunchilik doirasida amalga oshiradi.

Diniy tashkilotlarning huquqlari va majburiyatlari

Huquqlari:

- Ibodat qilish, diniy marosimlar o'tkazish;
- Diniy ta'lim berish (faqat tegishli litsenziya asosida);
- Diniy adabiyotlar tayyorlash, import qilish va tarqatish;
- O'z diniy imoratlarini qurish yoki ijaraga olish;
- Tashqi davlatlardagi diniy tashkilotlar bilan aloqada bo'lish.

Majburiyatlari:

- Konstitutsiyaga va boshqa qonunlarga rioya qilish;
- Ekstremistik, separatistik yoki konstitutsiyaviy tuzumga qarshi faoliyat yuritmaslik;

- Diniy adabiyotlarni maxsus ekspertizadan o'tkazish;
- Davlat ro'yxatidan o'tmasdan faoliyat yuritmaslik.

Diniy tashkilotlar faoliyatini nazorat qilish

Diniy tashkilotlar ustidan nazoratni quyidagi davlat organlari amalga oshiradi:

- **Adliya vazirligi** — huquqiy maqomini nazorat qiladi;
- **Ichki ishlar organlari** — diniy ekstremizm va xavfsizlikka tahdidlarni aniqlaydi;
- **Mahalla institutlari** — joylardagi diniy vaziyatni monitoring qiladi;
- **Diniy Qo'mita** — diniy adabiyotlar va tashqi aloqalar bo'yicha tavsiyalar beradi.

Nazorat qilishning asosiy maqsadi diniy tashkilotlarning qonuniy faoliyatini ta'minlash, diniy ekstremizmning oldini olish va jamiyatdagi tinchlikni saqlashdan iboratdir.

Diniy tashkilotlarning jamiyatdagi roli

O'zbekiston jamiyatida diniy tashkilotlar muhim ijtimoiy, ma'naviy va tarbiyaviy rol o'ynaydi. Ular:

- Aholi orasida axloqiy tarbiya va ma'naviy ongni rivojlantiradi;
- Yoshlarga sabr-toqat, halollik, vatanparvarlik g'oyalarini singdiradi;
- Mahallalarda ijtimoiy barqarorlik va totuvlikni mustahkamlaydi;
- Ijtimoiy yordam, xayriya va ehtiyojmandlarga ko'mak ko'rsatish bilan shug'ullanadi.

Biroq ularning bu faoliyati faqat va faqat qonun doirasida, dunyoviy davlat tamoyillari asosida olib borilishi zarur.

Diniy ekstremizmga qarshi kurash va uning huquqiy asoslari

O'zbekistonda diniy ekstremizmga qarshi kurash davlat xavfsizligi va jamiyat barqarorligini ta'minlashning muhim yo'nalishidir. Bu borada asosiy normativ hujjatlar:

• **O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi** (244-modda: diniy ekstremizm, separatizm va fundamentalizm uchun javobgarlik);

- **"Ekstremistik faoliyatga qarshi kurash to'g'risidagi Qonun** (2018-yil);"
- **"Terrorizmga qarshi kurash to'g'risida"gi Qonun;**"

• Prezident farmon va qarorlari, xususan, 2021–2026 yillarga mo'ljallangan diniy-ma'rifiy ishlar strategiyasi.

Davlat ekstremistik g'oyalarni tarqatishga qarshi faqat jazolovchi usullar bilan emas, balki **profilaktika, ta'lim, ijtimoiy ko'mak** orqali ham faol ish olib bormoqda. Xususan:

- Imom-xatiblar va mutaxassislar ishtirokida targ'ibot ishlari;
- Yoshlar orasida diniy savodxonlikni oshirish;
- Internetda zararli materiallarga qarshi monitoring.

Din va davlat o'rtasidagi hamkorlik istiqbollari

O'zbekistonda din va davlat alohida bo'lishiga qaramay, ular jamiyat rivojida **o'zaro hamkorlik** qilishlari mumkin:

• Diniy tashkilotlar ijtimoiy yordam, ma'naviy tarbiya, axloqiy targ'ibotda muhim rol o'ynaydi;

- Davlat esa diniy erkinlikni ta'minlab, qonun ustuvorligini kafolatlaydi;
- Din davlatga fuqarolik qadriyatlarini tarbiyalashda ko'maklashadi.

Yaqin istiqbolda bu hamkorlik quyidagilarga yo'naltiriladi:

- Diniy kadrlarning malakasini oshirish;
- Islom sivilizatsiyasi merosini targ'ib qilish;
- Diniy-ma'rifiy ishlarni zamonaviy metodlar asosida olib borish;

O'zbekistonda din va davlat munosabatlari zamonaviy huquqiy asoslar bilan tartibga solingan. Konstitutsiya va maxsus qonunlar diniy erkinlikni kafolatlaydi, shu bilan birga, diniy ekstremizmning oldini olish choralari belgilaydi. Diniy tashkilotlar o'z faoliyatini qonuniy tartibda olib borar ekan, jamiyat barqarorligiga ijobiy hissa qo'shmoqda. Davlat esa diniy sohadagi masalalarda betaraflikni saqlab, fuqarolarning vijdon erkinligini ta'minlashga intilmoqda. Kelgusida ham din va davlat o'rtasidagi huquqiy muvozanat saqlanishi, bu esa demokratik jamiyat rivojining muhim kafolati bo'lib xizmat qiladi.

REFERENCES

1. **O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.** – Toshkent: Adolat, 2023.
2. **“Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risidagi” Qonun** (1998-yil, yangi tahriri – 2021-yil). – Toshkent: Lex.uz huquqiy portali.
3. **“Ekstremistik faoliyatga qarshi kurash to'g'risida”gi Qonun** (2018-yil). – www.lex.uz
4. **O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi** (244-modda). – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi, 2023.
5. Karimov, I.A. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch.* – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
6. A'zamxo'jaev, M. *O'zbekiston Respublikasida din va davlat munosabatlari: huquqiy va ijtimoiy jihatlar.* – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2019.
7. Qosimxo'jayev, A. *Huquqshunoslik asoslari.* – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020.
8. Ibragimov, M. *Diniy erkinlik va uni ta'minlashda davlat siyosati.* // “Ijtimoiy fanlar” jurnali, 2021, №2.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 7-maydagi PF-6221-sonli farmoni: *Diniy-ma'rifiy sohani rivojlantirish bo'yicha chora-tadbirlar dasturi.*
10. **Islom tsivilizatsiyasi markazi** rasmiy veb-sayti – www.islamiccenter.uz
11. **O'zbekiston musulmonlari idorasi** rasmiy sahifasi – www.muslim.uz
12. Yakubov, S. *O'zbekiston Respublikasida konfessiyalararo totuvlik va diniy bag'rikenglik siyosati.* – Toshkent: Ilm-Ziyo, 2022.
13. *Religionsfreiheit in Zentralasien: Staat, Religion und Gesellschaft in Usbekistan* – Bundeszentrale für politische Bildung, Berlin, 2020.
14. Muminov, A. *Milliy g'oya va din: uyg'unlik tamoyillari.* – Toshkent: Ma'naviyat, 2015.
15. Azizxo'jayev, M. *Diniy ekstremizmga qarshi kurashda huquqiy mexanizmlar.* // “Huquq va jamiyat” jurnali, 2022, №1.